

Ősi pásztorhangszerek, szarukürtök és fatrombiták.

A népi trombita és a kürtfélék között olykor nehéz különbséget tenni, mert a hangképzés ugyanazon a módon jön létre. Trombitának tekintjük a hosszú egyenes hangszereket és kürtnek, amelyeknek kúpos a furata és íves a kialakítása.

A kürt szavunk a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint ismeretlen eredetű, de mindenképpen igen régi eleme a nyelvünknek. Valószínűsíthető, hogy a Kürtgyarmat törzsi elnevezésben szereplő Kürt törzset jelentő szó is kapcsolatba hozható az aerofon hangszertípussal.¹ A hangszertípusra utaló Kürt helynév a 12. századtól és a zenészekre utaló Kürtös családnév és helynév a 13. századtól folyamatosan adathozható.²

Az ikonográfiai adatok szintén korai jelenlétét mutatják az íves kürtök hazai jelenlétének. Egy 14. századi körmendi ezüst ivócsészén egy lovas vadászaton résztvevő lovagot ábrázol, aki épp az ívelt kürtjébe fúj.³ A szarukürt tehát a legrégebbi hangszereink közé tartozik. A felépítéséből adódóan nemcsak hangszerként, de méltóságjelvényként és ivókürtként is alkalmazták. A Képes Krónikában áll, hogy a honfoglaláskor Árpád vezér egy szarukürtből ivott a Duna vizéből.⁴ A szarukürt díszített ivó vagy díszkürtként való alkalmazása sokáig fennmaradt.

A szarukürtök honfoglaláskori és az árpádkori emlékeiben leginkább a hadászati alkalmazásuk a megragadható. Az 1040 körüli Casus sancti Galli című Ekkehard által írt munkában olvasható, hogy a magyarok felderítők kürtszóval és lármával rontanak elő a Szent Gallen-i kolostor melletti erdőségből, jelezve az ellenség érkezését.⁵

Az 1150-1200 körül Anonymus által írt Gesta Hungarorumban olvasható, hogy a dunántúli területek horkája Vérbulcsú vagyis Búlcsú vezér kürtöket használt, amikor a görög és bolgár hadakkal megütközött.⁶ Kézai Simon 1200-as évek vége körüli krónikájában olvasható, hogy 955-ben az Augsburgi vereség után Bulcsú és Lél(Lehel) vezéreket Konrád

¹ TESZ II. 1970, 693.

² Zolnay László: A magyar muzsika évszázadaiból. Budapest 1977, 304.

³ Keresztúry Dezső-Vécsey Jenő-Falvy Zoltán: 1960, 28.

⁴ László Gyula: Lehel kürtje. Budapest 1958, 5-6.

⁵ Ekkehard: Cassus sancti Galli. In: Keresztúry Dezső: A német irodalom kicsesháza. Budapest 1942, 33-35.

⁶ Anonymus: Gesta Hungarorum Budapest 1976, 71-76.

császár elé kísérték és Lél a kürtjével agyon ütötte a császárt.⁷ A 14. század közepén készült Kálti Márk féle Képes Krónika egyik iniciáléjában meg is örökítették a jeles eseményt, de a képen látható hangszertípus egy hosszú trombitaszerű hangszer és nem egy ívelt kialakítású kürt.

Ennek ellenére a jászberényi Jász Múzeum gyűjteményében fennmaradt a „Lehel kürtje” néven ismert becses nemzeti ereklyénk, amelyről László Gyula kiderítette, hogy elefáncsontból készült Bizáncban a 10. században. A kürt felületének művészi értékű szalagfonat faragványa alapján feltételezhető, hogy eredetileg cirkuszi játékok alkalmával használták. A jászberényi „Lehel kürt” legkorábbi ábrázolása 1642-ből a Jászberényi Református Egyházközség pecsétjéről való.⁸ A kürtöt a 18. század elején még „Jász-kürt” néven ismerik és ettől fogva egyre gyakrabban bukkan fel a „Lehel Kürtje” elnevezés. Funkcióját tekintve a kürtöt a jászberényi jászok kapitánya viselte hatalmi jelvényként az övén, de használták ivókürtnek is és jeles alkalmakkor meg is szólaltatták.

A népszerű Lehel kürt elnevezés néphagyományban való továbbélését mutatja, hogy Bereczki Imre 1957-ben a Békés megyei Szeghalmon gyűjtött leírásában a fűzfából faragott egy méter hosszú népi trombitát nevezik Lehel-kürtnek.⁹

Az aerofon hangszerek családjába tartoznak a néprajzi gyűjteményekben is nagy számban fellelhető *szarukürtök*. Egyéb elnevezései a *duda*, *kanászduda*, *kondáskürt*, *tülök stb*... Látható, hogy a duda mint általános elnevezés többféle hangszertípust jelölhet.

A szarukürtök a magyar marha szarvából készültek. Békefi Antal kiemeli, hogy a pásztorok szerint csak a balszarvból készültek a szarukürtök, mert a szarv görbülete miatt, fúváskor az esik kézre. A kanászok szerint annak szebb a hangja, de Békefi Antal szerint valószínűleg a természetes csavarulata miatt a bal szarv jobban kézre esett.¹⁰ A bal szarv tölcésére felfelé veti a hangot és jobb a súlypontja is.

Minthogy az a nevéből is adódik a kanászkürtöt csak kanászok használták, gulyások, juhászok vagy csikósok nem. Kihajtáskor kürtöltek hogy már előre nyissák ki az ólakat hogy ne kelljen az egész csordával várniuk a malacokra. A kanász a legtöbbször maga készítette el a kürtöt. Az összes hangszer közül a legnagyobb arányban a kanászkürtök elkészítőjének maradt fenn a leíró kartonokon a neve is. Azért mert a kanász elkészítette, saját maga használt, nem nagyon cserélgette és aztán ő maga vagy a családja adta be a múzeumba.

⁷ Kézai Simon: Magyar krónika. Budapest 1901, 38.

⁸ Kaba Melinda: A Kárpát-medence a honfoglalás előtt. In: Képes magyar zenetörténet. Budapest 2004, 24.

⁹ Bereczki Imre: Népi hangszerek. Szeghalom/Békés 1957
(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 6265/13.

¹⁰ Békefi Antal: A bakonyi pásztorok zenei élete. II.rész
In: Veszprém megyei múzeumok közleményei 13. Veszprém 1978, 380.

A szarvat először felakasztották egy fára és megvárták amíg a szerves rész összeaszott és kiesett belőle. Ezek után kifőzték, majd a vastagabbik végét lefűrészelik. Egy zsineget a végére kötve vízszintesen lehet fűrészelni. A szarv belső falát a lehető legvékonyabbra csiszolják mert akkor lesz a legjobb akusztikája. A szarv belsejében futó szaru eret mindenképpen le kell csiszolni. A szarv csúcsát is lefűrészelik, majd mivel a szarv itt még tömör kifűrik..

A szarv felső nyílását fűvóka alakúra faragják, vagy más anyagból alakítanak ki külön fűvókát, amit katonazenei hatásra, a német *Mundstück* vagyis fűvóka után *munsteklinek* neveznek. A fűvókát készíthették bodzafából, csontból, trombita vagy katonai kürt lefűrészelt fűvókáját is felhasználhatták. A rézfűvóka olykor presztízsértékkel is bírt. Az alsónémedi kanász például rendkívül büszke volt arra hogy a tülkén rézkarika volt a fűjója.¹¹

A *miskolci néprajzi gyűjteményben* található rudabányai „csürhékürt”(ltsz:73.10.1) egy szarukürt, amelybe gyári rézfűvókát illesztettek..

A szarukürt díszítés a pásztorművészet jellemző ágazata. Két jól megkülönböztethető stílusa alakult ki. A Tisza felső folyásánál a Bereg, Zemplén, Szatmár és Szabolcs megyék összeszögellésénél elterülő mocsárvidéken alakult az ún. felső-tisza vidéki stílus. A másik nagyobb, a Balaton melléke, Somogy, Zala és Veszprém megyékben kialakult ún. balaton-környéki stílus. A felső-tisza vidéki stílus jellemzője, hogy a kostökcacsó, a cifra szűr vagy a suba díszítésnél használt növényi ornamentikát használják a szarukürtökön is. Ezzel szemben a balaton-környéki stílusban a népies, pásztor-, vadász- vagy betyáréletből vett jelenetek és a stilizált népies virág- vagy állatalak ábrázolás a jellemző.¹²

A szarukürtök díszítését késheggyel kivésve és szalonnás korommal bedörzsölve vagy választóvízzel való bekenéssel, előzetes előrajzolás nélkül készítették. Sokszor a szarukürt alsó végét nem vágják le és így díszített ivó vagy dísztülökként funkcionáltak.

A kanászok a szarukürtökön rövid, néhány motívumos kihajtási dallamokat és cifrákat fűjtak. Ez utóbbiak a falubeli lányok érdeklődését voltak hivatottak felkelteni. Mivel a kanászkürt viszonylag rövid, az alaphangja ezáltal magas: *g* és *c'* között van.

A kanászok csak kihajtáskor kürtöltek, aztán leadták valamelyik családtagjuknak, nem vitték magukkal. Az ecsegfalvi a kanász sem vitte magával a szarukürtjét: „Nékem is van

¹¹ Paksa Katalin: Az énekes előadásmód dallamalakító szerepéhez.

Sorkezdő díszítmény a magyar parszti előadásban. In: Ethnographia XCVI. Budapest 1985, 342.

¹² Madarassy László: Vésett pásztortülkök. In: Magyar Népművészet Sorozat III. Budapest 1925, 3.

dudá, marhaszarvbul. Mikor reggel hajtok, ott hagyom az utolsó háznál, este mikor megyünk befele, már hozza elém a kisgyerek.”¹³

A kanász kürtölése nem is annyira az állatoknak szól, mint a gazdáknak, hogy engedjék ki az állatokat az utcára. Ettől függetlenül az állatok egy idő után megszokták és hallgattak rá. A kanászkürtölés mellett presztízsértékkel is bírt, ezért a falusiak megkövetelték a kanásztól, hogy kürtöljön a házuk előtt. Malonyay Dezső kiemeli, hogy a kürt csak a kanászok hangszere és a csordás sohasem használja, mert az kolompot köt a tehén nyakára és annak hangja figyelmezteti a falusiakat a kihajtásra.¹⁴ Amint azt Herman Ottó a Vas megyei pásztorok 1646-os céh leveléből idézi, a pásztorok a kürtjeiket mint a mesterségük szimbólumát az úrnapi pocesszion kötelesek voltak használni.¹⁵

Bartók Béla szerint a kanászok a szarukürtön a legtöbbször hangutánzó motívumokat játszottak.¹⁶ Békefi Antal a kanász kürtölésen belül különbséget tesz a *kihajtó versek*, ezen belül a *rövid néhány motívumos* és az *összetettebb forma* között. Ezen kívül még elkülöníthetőek a *cifrák* és a *rögtönzések*.¹⁷

Tari Lujza csoportosításában a kanászkürt dallamok, *egyetlen hangot használó recitativikus kötetlen szignálok*, *két hangos jelzések*, vagy a *legáltalánosabb jelzések* típusai szerint meghatározhatóak.¹⁸ Sárosi Bálinttól tudjuk, hogy az állathívogató dallamformulák mellett, olykor még egy-két soros szöveges formulák is kialakultak, nemritkán vaskos kifejezésekkel megtűzdelve.¹⁹ Tari Lujza a játékmód tekintetében elkülöníti a jobb kezes tartást, ahol a kürtöt marokra fogva, a hüvelykujj támasztja a hangszert, vagy a csukló kifordítva a hüvelykujj kívülről és a többi ujj alulról támasztja a hangszert, illetve a jobb kéz tart és a bal kéz a fúvóka alatt alátámasztja a hangszert. Bal kezes tartás esetén, a hüvelyk és a kisujj alulról a többi ujj pedig felülről támasztja a hangszert, hasonlóan a fuvolafélék tartásmódjához.²⁰

Malonyay Dezső leírásából kiderül, hogy nem könnyű a szarukürtöket megszólaltatni és a megfújás módjának külön technikája alakult ki a kanászok között.²¹ A kürt fúvókáját a

¹³ Berecki Imre: Hangszerek. Ecsegfalva/Békés 1957

(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 6265/3.

¹⁴ Malonyay Dezső: A Balaton-vidéki magyar pásztornép művészete.

In: A Magyar Nép Művészete III. Budapest 1911, 212.

¹⁵ Herman Ottó: A magyarok ösfoglalkozása. Budapest 1909, 212.

¹⁶ Bartók Béla: A magyar nép hangszerei: A kanásztütlök. In: Ethnographia XXII. Budapest 1911, 306.

¹⁷ Békefi Antal: 1978, 386-387.

¹⁸ Tari Lujza: Szignálhangszerek és dallamaik. In: zenetudományi Dolgozatok Budapest 1978, 132-133.

¹⁹ Sárosi Bálint 1998, 122.

²⁰ Tari Lujza: Szignálhangszerek és dallamaik. In: zenetudományi Dolgozatok Budapest 1978, 131.

²¹ Malonyay Dezső: 1911, 210-211.

száj sarkába kell fogni és a nyelv hegyét félre kell fordítani, hogy csak a nyelv széle érjen a fúvókára és azon a nyelvet billegtetni, fordítani kell és így „magyarázzák” a hangot, cifrázzák a kürtölést. Az arc kűrthöz eső fele felfújódik, mert itt tárolják a kürt fújásához szükséges levegőt. De az igazi kürtösnek nem igazán fújódik fel az arca mert a fül és a nyak megbetegedhet az erőlködéstől. A kanászok ki is hangsúlyozzák, hogy az egyedi fújási technikát még a gyári hangszerekhez szokott ezred trombitás sem tudja leutánozni.

Érdekes adalék hogy az Őrségbe a Zalából átszármazott kanász olyan kürtöt használt amelyre két hangnyílás volt fúrva és amit a mutató és a középső ujjával fedett és nyitott játék közben.²² Viski Károly is említi a Dunántúl területéről két fúrt lyukkal ellátott kanászkürtöt.²³ A z ujjnyílásos szarukürt magyar nyelvterületen nem lehetett túlságosan elterjedt mert, Tari Lujza is ezt az egy adatot említi.²⁴ A finneknél viszont elterjedt szarukürt típus a *paimensarvi*, amelyen négy ujjnyílást alakítanak ki.

A szarukürtök mindenhol elterjedtek ahol a nagyobb szarvval rendelkező vad vagy a háziasított állatok megtalálhatóak. Általában a szarv hegyes végződésénél alakítják ki a fúvónyílást, de Délkelet Ázsiában és Fekete-Afrikában a harántkürtök az elterjedtek, amelyeknél a kürtök oldalán alakítják ki a befúvó nyílást.

A szarukürtök méreteit tekintve Békefi Antal 500 és 800 mm közötti átlagot állapít meg.²⁵ Sárosi Bálint 600 és 800 mm közötti értéket állapít meg.²⁶ A 800 mm körüli felső érték valószínűleg a magyar szürke marha természetes szarvhossza is egyben.

Malonyay Dezső leírja, hogy a kanászok szerint annál jobban szól a kürt minél hosszabb, ezért ha nem találja elég hosszúnak akkor bádoglemezzel megtoldja.²⁷ Békefi Antal is említi hogy a bakonyi kanászok rézlemezt és bádoglemezt illesztettek a kanászkürt tölcserére.²⁸ A bádogot kezdetben csak toldalékként illesztették a kürtre és később a szarvhoz egyre nehezebben lehetett hozzájutni ezért a 19. századtól egyre több kanász használt bádogkürtöt.

Tari Lujza úgy találta, hogy a bádogból készült hangszereket nem nevezik bádogkürtnek.²⁹ A Békefi Antal által közölt adatokból azonban kiderül, hogy a kanászok

²² Hodossy Béla: A dunántúli kanásztülkölés. In: Ethnographia XXIII. Budapest 1912, 115.

²³ Viski Károly: Hangszerek. In: A magyarság néprajza. II. Budapest 1934, 436.

²⁴ Tari Lujza : 1978, 128.

²⁵ Békefi Antal: 1978, 382.

²⁶ Sárosi Bálint: hangszerek a magyar néphagyományban. Budapest 1998, 120.

²⁷ Malonyay Dezső: 1911, 212.

²⁸ Békefi Antal: 1978, 382.

²⁹ Tari Lujza : 1978, 126.

használták a bádognyűrt kifejezést.³⁰ A bádognyűrtnek nevezett hangszertűpus valójában nem ívelt alakű, de mivel nem hengeres hanem hangsűlyozottan kűpos kialakításű, ezűrt a morfológia felépítűsűk miatt és még inkább a funkciójuk miatt a kűrtűkhűz is sorolhatóak.

Békefi Antal kutatása idején az 1960-as évek végén a Bakonyban már a legtöbb kanász bádognyűrtűt használt. A szarvkűrt visszasarulásának oka az volt, hogy a falusi mészárszűkek megszűnűse után nagyon nehéz volt a szilajon tartott marha szarvához hozzű jutni, mert a kűzvágóhidak a szarvakat a nagyűzemekhez továbbitották. A bádognyűrtűk elterjedésűhez az is hozzűjárult, hogy amint az Békefy Antal kutatásaiból kiderűl a pásztorok már nem akartak veszdűdni a szarukűrt elkészítésűvel és a bádognyűrtűt bármilyen lakatos kűnnyen legyártotta számukra.³¹ A bádognyűrthűz a fűvókát a pásztorok fából faragták maguknak.

A bádognyűrtűk megjelenése a 19. század végére datálható, mert Herman Ottó 1899-ben írja, hogy „Majd megjelenik a kettűhasított fatűrzsűből vájással készített és abroncsokkal egybefoglalt öblű kűrt, hogy újabban helyet adjon a-bádognyűrtű készűltnek”.³²

A bádognyűrt tűrnyerése azonban hosszú folyamat volt, és a szarvkűrt még sokáig megőrizte pozícióját, mert például Bereczki Imre kimeli, hogy 1957-ben a Békés megyei Ecsegfalván a jellemzűnek tartott tűlűkduda mellett talál néhány bádognyűrtű készűlt dudát is.³³ Szintén nem elhanyagolható tény, hogy a népművészet „felfedezésűvel” egyűtt járt az igény a díszítűművészet életben tartására és emiatt a bádognyűrtűk ezűrt csak funkcionálisn voltak versenyképesek a szarvkűrtűkkel szemben.

A fa és a kéregkűrtűk nagyobb része jellemzűen egyenes furatű ezűrt valójában a fa és a kéregtrombiták csoportjába tartoznak. Az egyéb elnevezésűi a foglalkozásra vagy az anyagára utalnak, mint a *pásztorűkűrt*, *hársűfakűrt*, *nyírűfakűrt* vagy a *szádokűkűrt*. Az alfűldön rűvidebb változatai is kialakultak, amelyek elnevezésűe a *fűzfaduda* és a *víziduda*..

A fakűrtűk és *fatrombiták* morfológiai kűlönbségeit figyelembe vève több tűpusba is sorolhatóak. A *fatrombiták* jellemzűje a fa egyenetlen nűvését is figyelembe vève teljesen egyenes, esetleg nagyon enyhén ívelt forma, amely a befűvű végétűl kezdűdűen enyhén öblűsűdik, kűvetve a fa nűvésűnek természetes formáját. Az elkészítésűt tekintve hosszában kettűhasítva és a belsejűt kivájva készűl. Az így kivájtt kűpos furatű két farészt ritkábban

³⁰ Békefi Antal: 1978, 385.

³¹ Békefi Antal: 1978, 384.

³² Herman Ottó: A magyar űsfoglalkozások kűrűbűl.

In: Természettudományi Kűzlűny XXXI. Budapest 1899, 271.

³³ Bereczki Imre: Hangszerek szerkezete. Ecsegfalva/Békés 1957

(kűzirat) Nűprajzi Műzeum Etnológiai Adattár 6248/3.

gyékényleveles tömítést is alkalmazva összeillesztik és fűzfagyökérből vagy vesszőből hasított gúzskötéssel, esetleg vasabronccsal összefogatják. A típust a viszonylag egyenes furata miatt nevezzük a továbbiakban abroncsokkal összefogott fatrombitáknak.

A Sárosi Bálint által alkalmazott *alföldi típusú* rövid fakürtök elnevezés csak egy bizonyos csoportra lenne alkalmazható, illetve a típus a hegyvidékeken szintén ismert, ezért átfogó terminusként nem alkalmazható.

A Hajdú-Bihar megyei Tiszacsegen tél közepén kezdték el készíteni a 10-15 cm-es vastagságú fűzfagallyból lefűrészelt másfél méter hosszú ún. „tavaszi kürtöt”, amelyet kettéfűrészelték, a közepét kivájták és a kapoccsal fogatták össze. A végébe cérnagurigából csináltak sípot. Az így elkészített fűzfatrombitát tavasszal kivitték és a Tiszába áztatták, mert attól lett szép hangja.³⁴

Ez a fatrombita típus, amelyet az Alföldön *vízidudának* neveznek, hosszában hasított, belülről tölcésesen kivájt fatörzsből készül, de kívülről csak néhány fűzfagyökérből vagy vesszőből hasított gúzzsal van összekötve. A hézagosabb illesztés miatt, megszólaltatás előtt vízbe áztatták, hogy a fa megszívja magát vízzel és így a hézagok eltömődnek. A *budapesti néprajzi gyűjteményben* található a Herman Ottó által gyűjtött Szatmár megyei Nagybányáról származó 1065 mm hosszú fatrombita (ltsz:59.57.4), amelyet a leltárkönyv szerint vízidudának neveztek

Viski Károly feltételezi, hogy a „fakürt” emiatt az időszakos vízben való áztatása miatt kapta a *víziduda* elnevezést.³⁵ Sárosi Bálint felveti, hogy a víziduda elnevezés utalhat arra is, hogy a fatrombita a vízimolnárok által használt hangszer volt, amelyet a tiszai vízimolnárok egyfolytában a vízben tartottak, hogy ki ne száradjon és a molnárlegény időnként megfújva tudatta a parton lakó gazdával, hogy a helyén van és végzi a dolgát.³⁶ Herman Ottó szerint akkor kürtöltek a vízimolnárok, amikor kifogyott az örölni való gabona.³⁷ Bálint Sándor leírásában a víziduda másfél méter hosszú, 5-15 cm-ig szélesedő átmérőjű, fűzfahánccsal vagy dróttal összefogott, hasítással készített fűz vagy nyárfatrombita, amelyet kukoricalisztért a tutajos románoktól is cseréltek.³⁸

³⁴ Bencsik János: Síp. Tiszacsege/Hajdú (kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 5832/71.

³⁵ Viski Károly: 1934, 437.

³⁶ Sárosi Bálint: 1998, 155.

³⁷ Herman Ottó: Az ösfoglalkozások. Halászat és pásztorélet.
In: Az ezredéves kiállítás eredményei. V. Budapest 1898, 20.

³⁸ Bálint Sándor: Népi hangszerek, hangszeres zenélés.
In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Szeged 1978-79, 583.

Sárosi Bálint kiemeli, hogy nemcsak az alföldi, de a sokkal gondosabban tömített havasi kürtöket is vízbe szokták áztatni, hogy a fájuk megdagadjon és ezáltal eltömődjenek a mikro repedések.³⁹ Megjegyzendő, hogy a szintén fából készült furulyatípusokba is öntöttek időnként bort vagy vizet ugyanilyen okból. Ezért valószínűsíthető, hogy a víziduda elnevezés egyfelől a vízben való áztatásra, másfelől a vízimolnárok és mások általi víz melletti használatra is utalhat, mert a víz fölé tartott és megszólaltatott fakürt hangja a víz közvetítő közegének köszönhetően messzebbre elhallatszott.

A hosszában hasítással elkészített, vesszőgúzzsal vagy vasabronccsal összefogott fatrombitákkal néprajzi analógiái a környező népeknél is megtalálhatóak. Kárpátalján a hangszertípus hucul elnevezése a *trembita*, amely a népetimológia szerint a „tram bratam” vagyis a három testvér kifejezésből ered, amely a hangszertípus hucul eredetmondájára utal. A huculok eredetmondája szerint egy varázshatalommal bíró iparos készítette az első trembitát a három pásztorkodó testvének, oly módon hogy hosszában ketté hasított egy lucfenyőt és annak a belsejét kiválya, a két fél részt összeenyvezve elkészítette az első három méter hosszú fa trembitát. A hangszertípusnak három különböző méretű változata van. A három méternél hosszabb típus elnevezése a *pohorona*, amelyet temetési hangszerként használnak. Herman Ottó szintén beszámol a máramarosi ruszinok azon szokásáról, hogy legénypajtásuk halála esetén két legény hosszas bús nótákat fúj a kürtökön.⁴⁰ Három méter hosszúságú a *vircsarszka dudka*, amelyet akkor használnak ha támadás éri a nyáját. Három méternél rövidebbek a *koljudicska* elnevezésű kürtök, amelyeket a karácsonyi ünnepi népszokások alkalmával szólaltatnak meg.

A Bátky Zsigmond könyvében a 39. tábla 2-es ábráján látható Bihar hegységből származó oláh vagyis román eredetű két darab hosszú kivájt fából abroncsokkal összefogott fatrombita elnevezése pásztorkürt vagy *turnyika* vagy *bucsum*.⁴¹

A román *bucsum* elnevezés több, egymástól eltérő kürt és trombitaféle hangszertípus elnevezését is jelentheti, amelyek között hajlított csövű trombitafélék, hajlított végű kürt típusok és hosszú vékony trombita félek is megtalálhatóak.⁴² A román *bucium* fakürt elnevezést Franc Schüssele a latin *bucina* szóval hozza összefüggésbe.⁴³ A másik románban használt kifejezés a *tulnyik* viszont csak az abroncsokkal összefogott fatrombiták elnevezése

³⁹ Sárosi Bálint: 1998, 124.

⁴⁰ Herman Ottó: Kürt. Verhovina/Ung 1898

(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 4316/37.

⁴¹ Bátky Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest 1992, 129-130.

⁴² Alexandru, Tiberiu: Instrumentele muzicale ale poporului Romin 1956, 9,10,12,14-es képek

⁴³ Schüssele, Franz: Alphorn und Hinterhorn in Europa. Obermayer 2000, 116.

és leginkább erdély nyugati részén használatos. Franc Schüssele szerint a tulnyik (a románban *tulnic*) elnevezés a szláv *tulu* üreges, kivájt henger jelentésű szó származéka.⁴⁴

A *tulnic* használatával kapcsolatban Tiberiu Alexandru kiemeli, hogy kizárólag a fiatal nők által használt hangszertípus.⁴⁵ Tari Lujza tanulmányából kiderül, hogy a parasztságon belül a fakürt kivételével nők nem játszhattak aerofon hangszereken, és a fakürt használata is azért volt elfogadott, mert különösen az alpesi népek körében, adott szituációban nem dallamhangszernek, hanem jelzőeszköznek minősült.⁴⁶

Szintén hosszanti hasítással készültek a fakürtök székelyföldi változatai. Az átlag 1500-2000 mm hosszú, enyhén kúpos, egyenes fakürtök kiöblösödő tölcseré felfelé néz. A székely fakürtöt olyan fiatal juharfából készítik, amelynek a föld feletti részén a kürt tölcserének megfelelő hajlat található. Ilyen fa a hegyoldalban nő, a meredek lejtőn a fa növekedése a hegyoldalhoz képest a függőleges irányba elhajol és úgy növekszik tovább. A svájci havasi kürtök fenyőfa tölcseré szintén ilyen hegyoldalban nőtt fenyőfa alsó részéből készül. A fakéregtől lehántott, kiszáritott fát fejszével hosszában kettéhasítják és a belsejét kivájják. A két kivájt darabot összeillesztik és összedrótózzák. Az összeerősített két farészt az illesztés mentén előmelegített gyantával bekenik, majd az egész hangszer testet a fiatal nyárfáról lehántott nyírfakéreggel körbetekerik.⁴⁷

A hosszanti hasítással való kialakítás utáni fakéreggel való fedés technikája nemcsak Erdélyre jellemző, mert a szlovák pásztorok szintén alkalmazták a fakürtjeik és trombitáik elkészítésénél. Sőt Oroszországtól a Baltikumon át Skandináviáig megtalálhatóak a fakéreg borítással fedett fakürtök.⁴⁸ Tiberiu Alexandru könyvében a székely fakürthöz hasonló felépítésű, tölcserés végződésű, bucsum elnevezésű fakürtöket használnak a moldvai Bacău környékén.⁴⁹ A románok a bucsum nevű fakürtöt a középkorban még harci jelzések továbbítására használták, de a későbbiekben a hegyi pásztorok szignál hangszerévé vált. A székelység szintén használta katonai hangszerként a kürtjeit, ezt tanúsítja egy 1463-as keltezésű Mátyás király korabeli székely felkelési szabályzat, amely szerint a székely fálvából a katonák összehívásához a „tympanis et zaldobinus” kell felhasználni.⁵⁰ Sárosi

⁴⁴ Schüssele, Franz: 2000, 117.

⁴⁵ Alexandru, Tiberiu 1956, 11,13-as képek.

⁴⁶ Tari Lujza: A nők és a hangszerjáték. In: Hagyományos női szerepek. Budapest 1999, 222.

⁴⁷ Sárosi Bálint: 1998, 122-123.

⁴⁸ Schüssele, Franz: 2000, 152-175.

⁴⁹ Alexandru, Tiberiu: 1956, 12-es kép.

⁵⁰ Szabó Károly: Székely Oklevéltár I. Kolozsvár 1872, 198.

Bálint valószínűsíti, hogy a szövegben szereplő *zaldobinus* a *záldog*, *szádog* kifejezések alapján a *szádokkürtnek* nevezett hárskürttel azonosítható.⁵¹

A pásztorhangszerként használt román *bucsum* kürt által használt legáltalánosabb jelzések a birka elkóborlását és a sajtkészítést adják hírül. Ezenkívül a csobán temetésekor is ezt fújják. Sárosi Bálint a csíkjenőfalvi székelyeknél a kecskéit kereső pásztor meséjét kísérő dallamot jegyezte fel.⁵² Orbán Balázs a korondi székelyekről jegyezte fel az 1860-as években, hogy „néha a legközelebbi szomszédjuk oly messze van, hogy csak hárskürttel beszélgethetnek csendes estvéken egymással.”⁵³ Sárosi Bálint szerint az ilyen beszélgetésekhez a szignálok egész sorára volt szükség, amelyeknek azóta nyoma veszett.⁵⁴

A néprajzi analógiákat figyelembe véve valószínűsíthető, hogy a román és a ruszin pásztorokhoz hasonlóan a korondi székelyek sem valós információ cserét folytattak, hanem az általuk ismert kódrendszert alkalmazva, egyszerűbb üzeneteket váltottak egymással.

A svájci alpesi kürtöket manapság a turisták szórakoztatására használják és olyan völgyekben szólaltatják meg, ahol a szemközti hegy képes visszhangot kelteni. Eredeti funkciójában a kürt hangjával csalogatták le a szarvasmarhákat a hegyekből. Ilyen hagyományos alpesi kürtön játszott dallam volt a *ranz des vaches*, vagyis a szarvasmarhák vonulása, amely dallam jellegzetes, rövid ismétlődő motívumokból állt. Litvániában a fakürtöket a népdalok és a jeladási funkciókon kívül, még az egyházi körmenetekben és az esküvőkön is megszólaltatják. Romániában még 1973-ban is megszólaltatták a fakürtöket Munténiában egy tradicionális esküvői szertartás során.⁵⁵

Európában a legtöbb fakürtöt a vékonyabb átmérőjű végén fújva szólaltatják meg. Fekete-Afrikában a szarukürtökhöz hasonlóan a fakürtöket is az oldalukra vágott befűvónyíláson fújva képezik a hangokat. Európában oldalán fűvott kürtöket Németország észak-nyugati részén és az evvel határos holland területeken használnak. Az 1200-1500 mm hosszú, ívelt, hasítással készített és háncsgyűrűvel összefogott bodzafakürt elnevezése a *Middewinterhorn* vagyis „télközép kürt”, amely valószínűsíthetően még a kelta időszakból maradt fenn.⁵⁶

Sárosi Bálint írja, hogy a székely fakürtökre amennyiben megrepedtek, nedves ló belet húztak, amely rászáradva rátapadt és elzárta a réseket.⁵⁷ Lajos Árpád szerint a ló bélel fedett

⁵¹ Sárosi Bálint: 1998, 124.

⁵² Sárosi Bálint: 1998, 124.

⁵³ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból. I-VI.

⁵⁴ Sárosi Bálint: 1998, 124.

⁵⁵ Schüssele, Franz: 2000, 123.

⁵⁶ Schüssele, Franz: 2000, 89-90.

⁵⁷ Sárosi Bálint: 1998, 124.

fakürt korábban az Alföldön is elterjedt volt és a 19. században a Mezőkövesd környéki rideg tartású kondák pásztorai használták jeladó hangszerként.⁵⁸

A miskolci néprajzi gyűjteményben található Lajos Árpád által ismertetett hosszanti hasítással készített, bőrszík fonattal összefogott és lóbőrrel fedett, nagyon enyhén ívelt, enyhén kúpos belső furatú 1500 mm hosszúságú fakürt (ltsz: 53.1530.1). Lajos Árpád szerint a hosszában kettéhasítással készített, faenyvvel összeragasztott és a ló bél burkolással és gyűrűzéssel ellátott fakürtök ismeretlenek a szomszédos népek hegyi pásztorainál, viszont rokoníthatóak a Baskíriában, a Perm és Vjatka vidékén használt fakürt típusokkal. Ezért feltételezi, hogy ezt a fakürt típust a honfoglalás előtt ismertük meg és hoztuk magunkkal a Kárpát-medencébe a használatának szokását.

Hankóczy Gyula a borsod megyei aerofon hangszereket vizsgáló cikkében írja, hogy a mezőkövesdi fakürttel rokonítható ló béllal bevont fakürt található a Matyó Múzeumban. Szintén Hankóczy Gyulától tudjuk, hogy a régi pásztorok a hegyvidéki falvaktól például a fafaragásáról híres Cserépfaluból szerezték be a fakürtjeiket és a ló belet külön vették meg rá.⁵⁹

Hankóczy Gyula a bélborítású kürtök néprajzi párhuzamai keresésének kapcsán egy a szentesi Koszta József Múzeumban látott kanásztülköt említ, amellyel kapcsolatba felveti, hogy korábban lehettek bélbevonatú kanászkürtök is, de megjegyzi, hogy egy ép szaru esetén a bélbevonatnak semmi funkciója nincs. Azonban a szentesi néprajzi gyűjteményben található 74.67.1 ltsz.-os kanászkürt, nem szarukürt, hanem egy 1030 mm hosszúságú, íves, az első felén hengeres és a második felén enyhén kúpos furatú fakürt, amely bőrrel van bevonva. Sajnos a leltárkönyvből semmi további adat nem derült ki a hangszerről.

Sárosi Bálint a Mátra vidéki fakürtök jellegzetességének írja le a bőrből készült szíjakkal való rögzítést és beszámol az Alföldről és Nyírségből olyan fakürtökről is, amelyeknek külsejét viaszosvászonnal fedték be.⁶⁰ Herman Ottó az 1880-90-es években még látott a bakonyi pásztoroknál szurkolt és juhbéllal kötött fakürtöket, de az 1960-as évek végén Békefi Antal már csak fakéregből csavart háncskürtöket talált.⁶¹

Karl Magnus Klier szerint a havasi kürt régies formájában hosszú, egyenes, enyhén kónikus kialakítású fatrombita, amely Spanyolországtól Közép-Ázsiáig elterjedt indogermán

⁵⁸ Lajos Árpád: Egy ismeretlen hangszer a félnomád pásztorok idejéből.

In: A miskolci Herman ottó Múzeum Közleményei. Miskolc 1956, 37-39.

⁵⁹ Hankóczy Gyula: Aerofon népi hangszerek Borsod megyében.

In: A miskolci Herman ottó Múzeum Közleményei. Miskolc 1986-87, 702.

⁶⁰ Sárosi Bálint: 1998, 123.

⁶¹ Békefi Antal: 1978, 389.

eredetű hangszertípus.⁶² A havasi kürtnek, helyi elnevezéssel Waldhorn (erdei kürt) két fő típusa van. A hosszabb 2000-2800 mm-es típust a magyar fatrombitákhoz hasonlóan a furatát hosszanti hasítással és kivéséssel alakítják ki, majd gyűrűs megoldással fogatják össze. Azonban a hosszanti hasítással készített és utána összeillesztett technika csak a 19. században terjedt el, korábban a furatot égetéssel alakították ki. A másik rövidebb 1800 mm-es típusnál a hangszert két részből állítják össze és a furatokat a hagyományos módon forró vassal égetik ki vagy fűrik.

A Bátky Zsigmond könyvében 39. tábla 8. rajzán látható, hosszanti hasítással készített, egyenletesen szélesedő furatú, a külsejét csavart fakéreggel fedett tót vagyis szlovák fatrombita Zólyom vármegyéből származik, amely fatrombita típusról Herman Ottó megjegyzi, hogy ugyanilyen alakú kürtök találhatók az osztrák Alpokban és a Kárpátok mindkét lejtőjén.⁶³ De ugyanez a típus megtalálható a Balti országokban és Skandináviába is.⁶⁴

A néprajzi analógiák figyelembe vételével megállapítható, hogy a hosszanti hasítással kialakított és kivájt furatú fatrombiták az Alpok és a Kárpátok országaiban mindenütt elterjedtek. Ezenkívül Lengyelországban, a Baltikum országaiban, Finnországban és Skandináviában is megtalálhatóak a hosszanti hasítással készített és fa vagy fém abroncsokkal összefogott fatrombita típusok. Bulgáriából, Macedóniából, Albániából és Törökországból nincs adatunk a hasítással készített fatrombiták elterjedéséről.

A hosszanti hasítással készített fatrombitákat a fakürtökhöz hasonlóan, leginkább spirális fakéreg borítással fedik. Lajos Árpád szerint a hosszában hasítással készített, faenyvvel összeragasztott, illetve a ló bél burkolással és gyűrűzéssel ellátott fakürtök ismeretlenek a szomszédos népek hegyi pásztorainál, viszont rokoníthatóak a Baskíriában, a Perm és Vjatka vidékén használt fakürt típusokkal, ezért feltételezi, hogy ezt a fakürt típust a honfoglalás előtt ismertük meg és használatának a szokását magunkkal hoztuk a Kárpát-medencébe.⁶⁵

A néprajzi analógiák figyelembe vételével megállapítható, hogy a hosszanti hasítással készített gyűrűs rögzítésű fatrombiták a környező népek körében ismertek, de a ló béllal való borítása lehet etnokulturális specifikum, amely a magyarságra jellemző presztízsértékű lótarással függ össze és ebből kifolyólag még a hegyvidéken élő székelységnél is

⁶² Klier, Karl Magnus: Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen. Kassel und Basel 1956,17.

⁶³ Herman Ottó: A magyar ősfoglalkozások köréből. Budapest 1899, 93.

⁶⁴ Schüssele, Franz: 2000, 160-176.

⁶⁵ Lajos Árpád: 1956, 39.

megragadható. A hosszanti hasítással készített és fa vagy fém anyagú gyűrűvel összefogott fatrombitáknak a furat formáját tekintve még különböző alcsoportjai is elkülöníthetőek.

A Bátky Zsigmond könyvében a 40. tábla hangszer ábrázolásai között található egy hosszanti hasítással készített, a szélesebb részén vasabronccsal összefogott és a keskenyebb részén béllal körültekert a Brassó megyei Törcsvárról való oláh vagyis román fatrombita.⁶⁶ Ez a fakürt a budapesti néprajzi gyűjteményben található. A típus jellegzetessége, hogy a hangszertest kb a négyötödéig nagyon enyhén kúpos kialakítású, majd egy erősen kónikus kiszélesedés után a vége hengeres furatban végződik. Ukrajna nyugati részén szintén megtalálható ez a típus, amelyet *trembitának* neveznek. A rövidebb változatai fakéreggel fedettek, de a hosszabb változatok rokoníthatóak a törcsvári román fatrombitával.

A fakéreggel fedett változatát Herman Ottó is megtalálta a Szatmár megyei Avas-hegységben. A budapesti néprajzi gyűjteményben található (ltsz: 33.613) 1650 mm hosszú fenyőfából készített fatrombita furata a teljes hossz négyötödéig hengeres, majd onnan kúpossá és a végén hengeressé válik. De ugyanilyen felépítésű, de kéregfedés nélküli fatrombita található az oslói Vikinghajók múzeumában is. A kb. 200 éves Gundbrandsalból való fakürt helyi elnevezése a lur, amely elnevezés több, egymástól eltérő felépítésű fatrombita típust is takar.⁶⁷

A népi kürtök és trombiták másik típusa, amikor a már említett módon a fakérget spirálisan lehasítják és utána lehúzzák a fáról. A fakéreg íves és egyenes kialakítású furat formájától függően megkülönböztethetünk *kéregkürtöket* és *kéregtrombitákat*.

A Magyarországon élő szlovákok közül egyedül a Tótkomlóson élők ismerték a hosszú fatrombitát, viszont a fakéregből csavart trombitát ismerték Oroszlányban, Szarvason, Mezőberényben és Békéscsabán is.⁶⁸ Bencsik János a Hajdú-Bihar megyei Tiszacsegéről írja le a fűzfa kéreg kürt elkészítését. Tavasszal rügyfakadáskor könnyen leválik a fűzfa héja és ekkor csinálják a „tavaszi kürtöt”. A vékony fűzfagallyat spirálisan végigvágják és lehúzzák a héját. Ezt mint a cukros zacskót összevarrják és így kürt formát kapnak. A vékonyabb végébe fűzfasípot tesznek. Ha vastagabbra csinálják, akkor mélyebb lesz a hangja. Az első világháború után már nem csinálták.⁶⁹

Békefi Antal a bakonyi háncskürtök vagy háncsdudák elkészítése kapcsán hasonló technikát ismertet. Tavasszal, amikor erős a fánedv keringése, a kőris, mogyoró, hárs, vagy cseresznye fa kérgét spirálisan körbevágják és a lehántott kéregszalag szélét szorosan

⁶⁶ Bátky Zsigmond 1992, 131.

⁶⁷ Schüssele, Franz: 2000, 180.

⁶⁸ MSZDKA: Gyivicsán Anna (főszerk): 1996, 359-es térkép

⁶⁹ Bencsik János: EA 5832/73.

egymásra tekerve tölcséresen szélesedő, egyméteres kúp alakú csövet képeztek. A tölcsér végét galagonya vagy kökény tuskéjével rögzítették, esetleg valamilyen madzaggal szorosan körbetekerték. Lényeg hogy szét ne essen. A másik végébe vagy trombitaszerű fúvókát vagy dupla nádnyelvet helyeztek.⁷⁰ Ez utóbbiak tipológiai szempontból nem a kéregtrombiták, hanem az ujjnyílás nélküli népi schalmeiek közé sorolhatóak. Semmilyen fúvókát nem helyeztek a „háncskürt” befúvó nyílásába, amikor a bakonyi vadászok vadcsalगतó funkcióban használták a szarvasbika bögés imitálására. Ilyen esetben tulajdonképpen megafonként használták a „háncskürtöt.

A háncsból tekert duplanyelves „kéregoboa” a szlovákoknál is elterjedt hangszertípus.⁷¹ A szlovák hangszertípus mind felépítését, mind elkészítési módját tekintve rokonítható a bakonyi pásztor hangszerekkel.

Sárosi Bálint leírásából tudjuk, hogy a székely fakürtök külsejét borító „háncstekerést” szintén hasonló módon fejtették le a nyírfakéregből és a nem eléggé hajlékony kérget, még vízben ázva puhították.⁷² A *debreceni néprajzi gyűjteményben* található 406 m hosszú pácolt nyírfakéregből csavart íves kialakítású kürt(ltsz: V.1929.45) egymásra hajló kéregcsíkjaikat gyantával ragasztották össze. A nyírfakéreg kürt Halápról került a múzeumba, de készítési körülményei ismeretlenek.

A Zala megyei Bucsután a berekfa kérgéből készült „kürtöt” ha megfűjták, még Várföldén (kb. 5 km távolság) is meghalották. A másfél méter hosszú, fafúvókás hangszert a dongacsináló gránérok reggeli, ebéd és esti takarodójának jelzésére használták. A szénégetők is csináltak kürtöt a kecskefűz kérgéből. Az egyméternél is hosszabb kürtöt egy ember is alig bírta felemelni. A kéregkürt végére „mustoklit” húztak. A szénégetők a kürtjeiket egymás felkeltésére és új bevetés jelzésére használták.⁷³

Sárosi Bálint a *budapesti néprajzi gyűjteményben* található, két a Csík megyei Kászonból származó kéregkürtöt ismertet, amelyek belseje karnyi vastagságú, fiatal erdei fűzfa hosszában metszett és palástszerűen egy darabban lefejtett kérgéből áll és ezeket tekerték be nyírfakéreggel, éppúgy mint a hosszában hasítással elkészített fakürtöket.⁷⁴

A fakéregből készített trombiták Macedóniában a Békefi Antal által leírt formában ismertek és az összetekert fakérget szintén tuskéval fogatják össze.⁷⁵ Bulgáriában is

⁷⁰ Békefi Antal: 1978, 389-390.

⁷¹ Elschek, Oskar: Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei 1983, 193-195.

⁷² Sárosi Bálint: 1998, 123.

⁷³ Kerecsényi Edit: Kéregkürt. Bucsuta/Zala 1955
(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 6075/13.

⁷⁴ Sárosi Bálint: 1998, 155.

⁷⁵ Linin, Alekszandr: Narodnite muzicski insztrumenti vo Makedonija 1986, 112.

megtalálható a fakéregből csavart, ujjnyílás nélküli, duplanyelves a bakonyi „kéregoboával” megegyező hangszertípus, amelynek a végét szintén tövissel fogatják össze.⁷⁶ Szlovákiában Liptó megyében szintén használnak tövissel összefogott végű kéregből csavart trombitákat.⁷⁷ Szlovákiában a fakéregből csavart trombitákat egy 1837-es litográfia tanúsága szerint a „wallachok” vagyis román eredetű pásztorok használták.⁷⁸

A fatüskével összefogott végű, fakéregből csavart trombiták Szlovéniában szintén ismertek.⁷⁹ Ausztriában a Burgerland és Stájerország határán fekvő Wechsel hegység környékéről került a bécsi néprajzi múzeumba egy fakéregtrombita.⁸⁰ A korzikai Cervioni múzeumban szintén található egy tövissel összefogott végű, fakéregből csavart trombita. A tövissel összefogott végű, fakéregből összecsavart hangszertestű kürtök és trombiták a finneknél széles körben elterjedtek és több típusuk ismert.

A néprajzi analógiák figyelembe vételével megállapítható, hogy a fakéregből csavart hangszertestű trombiták Európa nagy részén ismertek és valószínűsíthetően a könnyen pusztuló anyagból készülő hangszerek korábban még nagyobb elterjedtséget mutathattak. Valószínűsíthető, hogy a sérülékenysége is közrejátszik abban, hogy a múzeumokban viszonylag kevés példánya maradt fenn a hangszertípusnak. Mivel sok helyen már csak gyermekjátékként maradt fenn a hangszertípus, ezért szintén nem került kiemelt helyre a néprajzi tárgyak gyűjtése során.

Herman Ottó szerint a fakürtök és fatrombiták között a legrégebbi forma a nyírfa vagy meggyfakéregből spirálisan lehántott anyaggal körbetekert, hosszában hasított, két félből összeillesztett típus. Fejlődésben ezt követi a kettéhasított fatörzsből vájással készített és abroncsokkal összefogott öblű kürt. Ezt váltja fel a 19. század végén a bádokkürt és a székelyföldi üvegkürt.⁸¹ A naponta behajtott tehéncorda pásztorai által használt szarukürtöt Hankóczy Gyula szerint az 1900-as évek elején kezdte felváltani az egyszerű, billentyűk nélküli rézfűvós trombita.⁸² Egyéb általánosan használt elnevezése még a *rézduda*, *rézkürt*, *réztrombita*, *rézhangszer* volt.

⁷⁶ Atanaszov, Vergilij: Szisztematika na bulgarskite narodni muzikalni insztrumenti. Szófia 1977, 134.

⁷⁷ Elschek, Oskár: Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei. Leipzig 1983, 14c kép

⁷⁸ Kunz, Ludvik: Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei 1974, 15a kép

⁷⁹ Bezic, Jerko (főszerk): Biblioteka Medunarodne Smotre Folkloru Zagreb 1975, 51-es kép

⁸⁰ Schüssele, Franz: 2000, 96, 112, 166-67.

⁸¹ Herman Ottó: 1899, 271.

⁸² Hankóczy Gyula: 1986-87, 703.

IRODALOM

- ALEXANDRU, Tiberiu
1956 *Instrumentele muzicale ale poporului Romin.* Bucuresti, 956
- ANONYMUS
1976 *Gesta Hungarorum* Budapest, 71-76.
- ATANASZOV, Vergilij
1977 *Szisztematika na bulgarszките narodni muzikalni insztrumenti.* Szófia, 134.
- BARTÓK Béla
1911 *A magyar nép hangszerei: A kanásztülok.* In: Ethnographia XXII. Budapest,306.
- BÁLINT Sándor
1978-79 *Népi hangszerek, hangszeres zenélés.*
In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Szeged,583.
- BÁTKY Zsigmond
1992 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest, 129-131.
- BENCSI János
én *Síp. Tiszacsege/Hajdú*
(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 5832/71-73.
- BERECZKI Imre
1957a *Hangszerek szerkezete. Ecsegfalva/Békés*
(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 6248/3.
- BERECZKI Imre
1957b *Népi hangszerek. Szeghalom/Békés*
(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 6265/13.
- BÉKEFY Antal
1978 *A bakonyi pásztorok zenei élete. II.rész*
Veszprém megyei múzeumok közleményei 13. Veszprém,355-437.
- BMSF
1975 *Biblioteka Medunarodne Smotre Folklor*
Főszerkesztő: BEZIC, Jerko Zagreb,51-es kép
- EKKEHARD
Cassuss sancti Galli.
In: Keresztúri Dezső: A német irodalom kincsesháza. Budapest 1942, 33-35.
- ELSCHEK, Oskár
1983 *Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei.*
In: Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente Leipzig, 193-195.
- HANKÓCZY Gyula
1986-87 *Aerofon népi hangszerek Borsod megyében.*
In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. Miskolc, 702-703.
- HERMAN Ottó
1898a *Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet.*
In: Az ezredéves kiállítás eredményei. V. Budapest,20.
- HERMAN Ottó
1898b *Kürt. Verhovina/Ung*
(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 4316/37.
- HERMAN Ottó
1899 *A magyar ősfoglalkozások köréből.*
In: Természettudományi Közlöny XXXI. Budapest, 93, 271.
- HERMAN Ottó
1909 *A magyarok ősfoglalkozása.* Budapest, 212.

- HODOSSY Béla
1912 *A dunántúli kanásztülkölés.* In: Ethnographia XXIII. Budapest,115.
- KABA Melinda
2004 *A Kárpát-medence a honfoglalás előtt.* In: Képes magyar zenetörténet. Budapest,24.
- KERECSÉNYI Edit
1955 *Kéregkürt.* Bucsuta/Zala 1955
(kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 6075/13.
- KERESZTÚRY Dezső-VÉCSEY Jenő-FALVY Zoltán
1960 *A magyar zenetörténet képeskönyve.* Budapest, 28
- KÉZAI Simon
Magyar krónika. Budapest 1901, 38.
- KLIER, Karl Magnus
1956 *Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen.* Kassel und Basel,17.
- KUNZ, Ludvig
1974 *Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei.*
In. Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente. Leipzig, 15a kép
- LAJOS Árpád
1956 *Egy ismeretlen hangszer a félnomád pásztorkodás idejéből.*
In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. Miskolc,37-39.
- LÁSZLÓ Gyula
1958 *Lehel kürtje.* Budapest, 5-6.
- LININ, Alekszandar
1986 *Narodnité muzički instrumenti vo Makedonija.* Szkopje, 112.
- MADARASSY László
1925 *Vészt pásztortülkök.* In: Magyar Népművészet Sorozat III. Budapest, 3.
- MALONYAY Dezső
1911 *A Balaton-vidéki magyar pásztornép művészete.*
In: A Magyar Nép Művészete III. Budapest, 212.
- MSZKA
1996 *A Magyarországi Szlovákok Népi Kultúrájának Atlasza.*
Főszerkesztő: GYIVICSÁN Anna Békéscsaba, 359-es térkép
- ORBÁN Balázs
2002 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti,
természetrjai és népismereti szempontból.* Szekszárd
- PAKSA Katalin
1985 *Az énekes előadásmód dallamalakító szerepéhez.
Sorkezdő díszítmény a magyar paraszti előadásban.*
In: Ethnographia XCVI. Budapest, 342.
- SÁROSI Bálint
1998 *Hangszerek a magyar néphagyományban.* Budapest, 120-124, 155.
- SCHÜSSELE, Franz
2000 *Alphorn und Hinterhorn in Europa.* Obermayer, 66-67,89-123, 152-180.
- SZO I.
1872 *Székely Oklevéltár I.* Főszerkesztő:SZABÓ Károly Kolozsvár, 198.
- TARI Lujza
1978 *Szignálhangszerek és dallamaik.* In: zenetudományi Dolgozatok Budapest,125-148.
- TARI Lujza
1999 *A nők és a hangszerjáték.* In: Hagyományos női szerepek. Budapest, 222.

TESZ II.

1970

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II. H-Ó
Főszerkesztő: BENKŐ Loránd Budapest, 693

VISKI Károly

1934

Hangszerek. In: *A magyarság néprajza. II.* Budapest, 436-437.

ZOLNAY László

1977

A magyar muzsika évszázadaiból. Budapest, 304